

**POSTTRAUMATIC
STRESS DISORDER:
adults, children and families
in a war situation**

УДК 37.013-053.5(082)
ББК 74.200*43
Т43

Recommended by the Scientific and Methodological Council of the
East European Institute of Psychology (Ukraine - France).
Minutes No. 11 dated November 27, 2017.

The publication is supported and funded by Polish Academy of Sciences
(Kiev Representation)

PAN

£IP>

Editorial Board Issue:

H. Sobchnk (Poiland), I. Manokha (Ukraine), Ya. Vilk (Poland), I. Manos (Poland). I. Eekh (Ukraine),
Z. Petrochko (Ukraine), B. Stanishevska (Poland).

Responsible Editor of the Publication:

Iryna Manokha, Prof., Dr. of Science (Psychology)

Preparation for Publication: O. Omelyan, A. Onkovych
Layout for Printing: O. Omelyan

Posttraumatic Stress Disorder: adults, children and families in a war situation— International scientific
and practical edition / edit: I. Manokha, H. Sobchuk. - Vol. II - Warsawa - Kyiv: FAN - Gnosis.
2018.-634 p.

Пост травматичний стресовий розлад: дорослі, діти та родини в ситуації війни - Міжнародне
науково-практичне видання / заг. ред.: І. Маноха, Г. Собчук. - Том II - Варшава - Київ: ПАН -
Гнозис, 2018. - 634 с.

International scientific and practical edition.

Міжнародне науково-практичне видання.

The international scientific and practical edition contains scientific articles of specialists on
post-traumatic stress disorder - its nature, causes, mechanisms of deployment, means of pre-
vention and overcoming.

Technology of qualification and overcoming of PTSD; psychological, medical and pedagogical
aspects of post-traumatic stress disorders in war conditions; peculiarities of migration processes
in the conditions of military actions; education as an instrument for overcoming post-traumatic
stress in war conditions; the philosophy and psychology of war as a civilization challenge of the
present - this is not full range of problems and issues to which the authors of the issue address
the coverage and attempt to resolve.

For specialists - psychologists, physicians, military, social workers, educators, scientists, re-
searchers and practitioners.

ISBN 978-966-27 60-84-2

© Polish Academy of Sciences (Kyiv Representation). 2018.
© East European Institute of Psychology (Ukraine - France), 2018.
© International Consulting and Training Expert Agency, 2018.
© Publishing House "Gnosis", 2018.

ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД: дорослі, діти та родини в ситуації війни

УДК ЗЛОЇЗ-053.5(082)
ББК /4.200Я43
Г 43

Рекомендовано Науково-методичною радою
Східно-Європейського Інституту ПСИХОЛОГІЇ (Україна - Франція).
Протокол № 11 від 27 листопада 2017 року.

Видання здійснене за підтримки та фінансування
Польської Академії Наук (Київське представництво)

Ж

Редакційна колегія випуску:

Г. Собчук (Польща), І. Маноха (Україна), Я. Вільк (Польща), І. Манос (Польща), І. Бех (Україна),
Ж. Петрочко (Україна), Б. Станішевська (Польща).

Відповідальний редактор видання:

Маноха І.П., доктор психологічних наук, професор

Верстка: О. Омелян, А. Онкович
Макет: О. Омелян

Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти та родини в ситуації війни - Міжнародне науково-практичне видання / заг. ред.: І. Маноха, Г. Собчук. - Том II - Варшава - Київ: ПАН - Гнозис, 2018. - 634 с.

Posttraumatic Stress Disorder: adults, children and families in a war situation - International scientific and practical edition / edit: I. Manokha, H. Sobchuk. - Vol. II - Warsaw - Kyiv: PAN - Gnosis, 2018. - 634 p.

Міжнародне науково-практичне видання.

International scientific and practical edition.

У міжнародному науково-практичному виданні вміщені наукові статті фахівців з питань посттравматичного стресового розладу - його природи, причин виникнення, механізмів розгортання, засобів запобігання та подолання.

Технології кваліфікації та подолання ПТСР; психологічні, медичні та педагогічні аспекти посттравматичного стресового розладу в умовах війни; особливості міграційних процесів в умовах військових дій; освіта як інструмент подолання посттравматичного стресу в умовах війни; філософія та психологія війни як цивілізаційного виклику сьогодення - ось далеко не повний спектр проблем та питань, до висвітлення та спроби розв'язання яких звертаються автори випуску.

Для фахівців - психологів, медиків, військових, соціальних працівників, освітян, науковців, дослідників і практиків.

ISBN 978-966-2760-84-2

© Польська Академія Наук (Київське представництво), 2018 р.
© Східно-Європейський Інститут Психологи (Україна - Франція), 2018 р.
© Міжнародна Експертна Агенція "Консалтинг і Тренінг", 2018 р.
© Видавництво "Гнозис", 2018 р.

Том 2

Посттравматичний стресовий розлад: технології кваліфікації та подолання

Психологічні, медичні та педагогічні аспекти посттравматичного стресового розладу в умовах війни

Травма, конфлікт, соціальні проблеми: природа та виникнення ПТСР

Міграційні процеси в умовах військових дій

Освіта як інструмент подолання посттравматичного стресового розладу в умовах війни

Філософія та психологія війни: цивілізаційний виклик сьогодення

Volume 2

Post-Traumatic Stress Disorder: qualification and overcoming technology

Psychological, medical and pedagogical aspects of Post-Traumatic Stress Disorder in war conditions

Trauma, conflict, social problems: the nature of PTSD

Migration processes in the context of war

Education as an instrument for overcoming Post-Traumatic Stress Disorder in war conditions

Philosophy and psychology of war: the civilization challenge of the present

OPANASENKO LA

Teacher of Pechology Department, Mykolaiv National University by V (>
Sukhomlynsky, Mykolaiv, Ukraine

ACTIVATION OF CHARACTERISTICS TO EDUCATIONAL TARGETING IN St 111)1 N1
AT THE EARTH OF UKRAINE

C O N T E N T S

PHILOSOPHY AND PSYCHOLOGY OF WAR	6
AFONOV A.P. , Philosophical comprehension of the category of war, its history and ways to overcome it	7
DZYUBENKO I.A. , The problem of civil learner education in general and middle education bodies	24
ZORIY N.I. , National identity in Ukrainian society's crisis terms.	34
KYRYCHENKO V.V., SAVICHENKO O.M., SARDAKOVSKY YA.A. , Historical memory of Ukrainians : to the problem of psychological study of ukrainian-polish disease and confrontation	43
KRYLOVA-GREK YU.M. , Composition of philosophical and psychological measurement of the concept of «war» in the discharge of media activity.	58
MANOKHA LP., VEZHIS M.V. , Phenomenon of «social marginality» in the perception and the interpretation of the child (based on Ukrainian realities and actual psychological social inclusions).	69
MELNYK N.I. , Risk of human capacity losses as a result of psychological factor of war	91
PRONINA V.O. , Features of the message mechanism for the transmission of traumatic experience in the work of modern scientists.	101
SAVCHENKO L.L. , National and patriotic education of youth in the conditions of sustainability of soverienity and territorial diversity of the state	113
SITKAR V.I. , Psychology of children and adults in the war situation; modern trends	123
TKACHENKO O.A. , War: way to justice or antitropological catastrophe	134
KHRYPKO S.A., YATSENKO G.YLL , Communication composition of axiokxjy of education as a life phenomenon and a practical instrument of postrovmaticstress in the conditions of the war.	142
CHUGUAYEVA I.E. , Behavior strategies as a complex of life in the risk society.	158
POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER: QUALIFICATION AND OVERCOMING TECHNOLOGY	168
BEDLYINSKY V.O., BEDLYINSKYO.L. , Psychological and physiological features of development and course of posttrummatic stress disorder.	169
BYK N.V., LOGVIN-BICK T.A. , Post-traumatic stress: psychological correc-tion and cures	180

BYALIK O.V. , The experience of the european union on the preparation of mental youth to human life and the responsible family in the conditions of unpredictable war.	594
VYNARCHYK M.P. , The problem of integration of immigrants under bilingual conditions education in the socio-cultural dimension of France.	604
OPANASENKO L.A. , Activation of characteristics to educational targeting in students at the Earth of Ukraine.	614

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ВІЙНИ	6
АФОНОВА А.П. , Философическое осмысление категории война, ее истории и путей ее преодоления.	7
ДЗЮБЕНКО І.А. , Проблема громадянського виховання учнів у закладах загальної та середньої освіти.	24
ЗОРИЙ Н.І. , Національна ідентичність в умовах кризи українського суспільства.	34
КИРИЧЕНКО В.В., САВИЧЕНКО О.М., САРДАКОВСЬКИЙ Я.А. , Історична пам'ять українців: до проблеми психологічного вивчення українсько-польського протистояння та примирення.	43
КРИЛОВА-ГРЕК Ю.М. , Складові філософсько-психологічного виміру поняття «війна» в розрізі діяльності ЗМІ.	58
МАНОХА І.П., ВЕЖИС М.В. , Феномен «соціальної маргінальності» в восприятті і истолкованні ребенка (на основі українських реалій і актуальних психологічних соціальних інклюзій).	69
МЕЛЬНИК Н.І. , Ризик втрати людського потенціалу як наслідок психологічного фактору війни.	91
ПРОНІНА В.О. , Особливості механізму смислоутворення при переживанні травматичного досвіду в працях сучасних науковців.	101
САВЧЕНКО Л.Л. , Національно-патріотичне виховання молоді в умовах відстоювання суверенітету та територіальної цілісності держави.	113
СІТКАР В.І. , Психологія дітей та дорослих в ситуації війни: сучасні тенденції.	123
ТКАЧЕНКО О.А. , Війна: шлях до справедливості чи антропологічна катастрофа.	134
ХРИПКО С.А., ЯЦЕНКО Г.Ю. , Комунікативна складова аксіології освіти як духовний феномен і праксеологічний інструмент подолання посттравматичного стресу в умовах війни.	142
ЧУГУЄВА І.Є. , Стратегії поведінки як складові місцевства жити у суспільстві ризику.	158
ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД: ТЕХНОЛОГІЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПОДОЛАННЯ	168
БЕДЛІНСЬКИЙ В.О., БЕРЛІНСЬКИЙ О.І. , Психологічні та фізіологічні особливості розвитку і перебігу посттравматичного стресового розладу.	169

ХРИПКО С.А.,
кандидат філософських наук, доцент,
кафедра філософії, Київський
університет ім. Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ЯЦЕНКО Г.Ю.,
кандидат філософських наук, доцент,
кафедра філософії та культурології,
Національний університет
кораблебудування ім. адм. Макарова,
м. Миколаїв, Україна

КОМУНІКАТИВНА СКЛАДОВА АКСІОЛОГІЇ ОСВІТИ ЯК ДУХОВНИЙ ФЕНОМЕН І ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті осмислюється актуальність дослідження комунікативної площини освіти та аналізується концепт цінності феномену освіти як інструменту подолання посттравматичного стресу в умовах війни. Акцентується, що освіта є віссю життя (в суб'єктивному аспекті осмислення даного феномену) і віссю буття (в об'єктивному зрізі рефлексії та обґрунтування). Адже саме освіта є проекцією погляду в світовий простір, вектором його розуміння, трактування, відчуття і бачення. Життєстверджуюче наповнення змісту освітнього процесу, відповідна до проблематики грамотна комунікативна складова, фахівець і високоморальна людина в якості освітянина - це втілення дієвого інструменту подолання будь-якого стресу, кризи, переломного періоду, і, навіть, такого гострого стану як посттравматичний стрес, викликаний особливостями буття в умовах війни. Освіта є неповторним варіантом самоосвіти, з одного боку, і оригінальною версією втілення надбань людського простору буття з іншого аспекту розуміння її феномену і таїни. Освіта сама по собі є цінністю. Який ціннісний зміст вкладається, як ті чи інші ідеї подаються та репрезентуються, як реально відбувається спілкування в освітньому полі, як інтерпретуються ті чи інші проблеми, як будується діалог і відносини «я-я»д

«я-ми», «я-вони»- такий і результат. Цікаве, насичене комунікативне середовище, професіонал-педагог та оптимально репрезентована тема - гарантія життєдайного результату і гармонії в міжособистісних стосунках та просторі самопізнання. Концептуальний розгляд комунікативної проблематики проводився на основі світового та вітчизняного філософського досвіду, праць Аристотеля, КАпеля, М.Бахтіна, ВШлера, Ф. Больного, М.Бубера, Г.Вейля, Ю/абермаса, В.Гьосле, А. Єрмоленка, В.Йегера, СЛещева, ОЛосева, Платна, П.Рикера, О.Розенштока-Госсі, Л.Ситниченко, К.Ясперса та ін. Вивчення проблем комунікації, її складових та факторів інтенсифікації комунікативної активності ми проводимо в руслі філософії освіти, головні аспекти якої висвітлені в працях В.Огневюка, БГершунського, СГесена, І.Култаєвої, ВЛутая, Н.Маркової, М.Наливайка, О.Огурцова, МЛіщулина, В.Платонова, І. Предборської, С.Пролєєва, В.Розина, І.Степаненко, І.Фомічевої, С.Хрипка, БЩербаківа та ін. Проблемною метою даної роботи є комплексне дослідження ціннісних акцентів комунікативної складової феномену освіти як основи побудови сучасних комунікативних технологій та виявлення визначальних факторів інтенсифікації процесу комунікації задля мінімізації та реального подолання посттравматичного стресу, викликаного умовами війни. Загальною метою даної роботи є прагнення репрезентації ціннісного зрізу освітньо-філософської рефлексії задля реальної актуалізації проблеми вдосконалення, плекання, оновлення і шанування вартостей, власне, українських.

Ключові слова: освіта, аксіологія освіти, духовність, освітянин, фахівець, цінності, комунікація, практика, стрес, посттравматичний стрес, війна.

В статті осмислюється актуальність дослідження комунікативної площини освіти та аналізується концепт цінності феномену освіти як інструменту подолання посттравматичного стресу в умовах війни. Акцентується, що освіта є віссю життя (в суб'єктивному аспекті осмислення даного феномену) і віссю буття (в об'єктивному зрізі рефлексії та обґрунтування). Адже саме освіта є проекцією погляду в світовий простір, вектором його розуміння, трактування, відчуття і бачення. Життєстверджуюче наповнення змісту освітнього процесу, відповідна до проблематики грамотна комунікативна складова, фахівець і високоморальна людина в якості освітянина - це втілення дієвого інструменту подолання будь-якого стресу, кризи, переломного періоду, і, навіть, такого гострого стану як посттравматичний стрес, викликаний особливостями буття в умовах війни. Освіта є неповторним варіантом самоосвіти, з одного боку, і оригінальною версією втілення надбань людського простору буття з іншого аспекту розуміння її феномену і таїни. Освіта сама по собі є цінністю. Який ціннісний зміст вкладається, як ті чи інші ідеї подаються та репрезентуються, як реально відбувається спілкування в освітньому полі, як інтерпретуються ті чи інші проблеми, як будується діалог і відносини «я-я»д

видения. Жизнеутверждающее наполнение содержания образовательного процесса, соответствующая проблематике грамотная коммуникативная составляющая, профессионал и высокоморальный человек в качестве педагога - это воплощение действенного инструментария преодоления любого стресса, кризиса, переломного периода и даже такого острого явления как посттравматический стресс, вызванный условиями войны. Образование (в любой форме интерпретации) есть неповторимым вариантом самообразования с одной стороны, и оригинальной версией воплощения человеческого опыта выживания в тех или иных условиях бытия, что и является воплощением тайны жизни как таковой. Образование само по себе является ценностью. Какое ценностное содержание вкладывается в тему, программу и тд, как те или иные идеи подаются и интерпретируются, как реально происходит общение в образовательной среде, как строится диалог и отношения «я-я», «я-мы», «я-они» - такой и результат. Интересная, насыщенная коммуникативная среда, профессионал-педагог и оптимально грамотная репрезентация той или иной темы - гарантия жизнеутверждающего результата и гармонии в сфере межличностных отношений. Поливекторных контекстов коммуникативной проблематики с акцентуацией образовательного и ценностного феноменов в той или иной мере касались в своих работах М.Бахтин, В.Библер, КЯсперс, А.Ермоленко, Л.Ситниченко, В.Огневюк, Б.Гершунский, В. Путаи, С.Хрипка, Б.Щербак и многие другие. Генеральной целью данной работы является стремление к комплексному исследованию ценностных акцентов коммуникативной составляющей феномена образования как основы реализации современных коммуникативных технологий и выявления определяющих факторов интенсификации процесса коммуникации ради минимизации и реального преодоления посттравматического стресса, вызванного условиями войны. Поликонтекстной целью данной работы является стремление репрезентации ценностного среза образовательно-философской рефлексии во имя действенной актуализации проблемы усовершенствования, оптимизации, сохранения ценностей, собственно, национальных.

Ключевые слова: образование, аксиология, духовность, аксиология образования, педагог, профессионал,

коммуникация, практика, стрессе, посттравматический стрессе, война.

The urgency of an education communication sphere research is deemed and the value concept of education phenomenon as an instrument of posttraumatic stress overcoming in the war conditions is analyzed in the article. The education is highlighted to be an axis of life (in the subjective aspect of this phenomenon considering) and an axis of existence (in the objective cross-section of a reflection and justification). Furthermore, the education creates a view on global world space, becomes a vector of its perception, understanding, and reflection. Life-affirming content of education process, the communication item connected with crucial issues, specialist and a person of high moral standards as a teacher are the effective tool embodiment of any stress, crisis, crucial period overcoming, and even, such hard state as a posttraumatic stress caused by the peculiarities of war conditions existence. The education, on the one hand, is a unique variant of self-education, and an original version of human space existence acquisition, on the other hand, it copes with self-education phenomenon understanding. The education is a value from its origins. A result of an education process depends on a valued content that is put into it, the ideas that are given and represented, the real process of communication in the education field, the represented issues, the dialog construction and "I-I", "I-We", "I-Thee" relations. A gripping, saturated communication environment, a professional teacher and a theme represented in details are the warranty of life-affirming result and harmony in interpersonal relations and self-knowledge space. The conceptual review or communication problems was based on the world and Ukrainian philosophic experience accentuated in the works of Aristotle, K. Apel, M. Bachtin, V. Bibler, F. Bolnov, M. Buber, A. Ermolenko, J. Habermas, V. Hosle, W. Jaeger, K. Jaspers, S. Leschev, A. Losev, Plato, P. Ricoeur, E. Rosenstock-Huussy, L. Sintichenko, H. Weyl, and etc. The communication problems study, communication components and intensification factors of communicative activity are perceived in the light of philosophy of education, the main aspects of which are presented in the works of I. Fomicheva, B. Gershunskij, S. Gessen, S. Khripko, I. Kultaeva, V. Lutaj, N. Markova, M. Nalivajko, V. Ognievjuk, O. Ogurtsov, M. Pischulin, B. Platonov, I. Predborskaja, S. Proleev, B. Rosin, B. Scherbakov, I. Stepanenko, and etc. The problematic aim of the article is a value accents complex research of communication

component in education phenomenon which is a base of modern communication technologies construction and the main factors of communication process intensification revealing for the real reducmi i and overcoming of posttraumatic stress caused by the war conditions. The general aim of the paper is a wish to represent a value cross-section of education and philosophic reflection for the real problem realization of improvement, renewal and value respect, in particular Ukrainian ones.

Key words: education, axiology of education, spirituality, teacher, professional, value, communication, practice, stress, posttraumatic stress, war.

*Щоб пізнати ціннісний світ людини,
щоб судити про людину варто, як мінімум,
принаймні, увійти в таємницю її думок і її нещастя,
таємницю її хвилювань і її болю.*

О. Бальзак

Актуальність освітньо-комунікативної складової в проблемі виходу з ПТС. Актуальність акцентованої теми видається апріорною, адже проблема війни та її духовних та психологічних наслідків на даний момент торкнулась всього українства. Особливо гостро ці питання торкнулись дітей з сімей переселенців та людей, які в силу безлічі особистих обставин були вимушені лишитись на окупованій території чи «сірій зоні».

Викладачі освітніх закладів, вихователі, співробітники академічних установ та інші представники освітнього середовища опинились у край непростому стані - з одного боку, які всі люди, вони теж відчули тиск стресових чинників, а з іншого, вони - ті, на кого дивиться молодь: студентство, учні, вихованці тощо. І це не дає морального права на слабкість. Адже за порадою, за розрадою завжди йдуть не тільки до технічного фахівця, а до тієї людини, яка довгий час втілювала світло ідей, світле знань, світло моральних настанов і духовного досвіду. Останнє, апріорі, повинен втілювати і репрезентувати фахівець-педагог.

Актуальність комунікативної царини освітньо-аксіологічної проблематики втілює наступне: - з перших секунд великої таємниці народження нової душі, з перших хвилин по прибутті нової індивідуальності в цей світ, з перших моментів знайомства нової особистості з правічною таїною мікро-і-макрокосмосу ...з першого дитячого зойку... людина входить в **неосяжний простір комунікативної культури**, а надалі - в **сакральну таїну родинного спілкування**

/ безмежжя культурного досвіду світової цивілізації, (іншими словами - в сферу дії освітнього феномену, торкаючись і знайомлячись з усіма гранями його функціонування і репрезентації). Дитина мружить від першого променя світла і поступово знайомиться зі світом в цілому. І це знайомство поступово відкриваючи завісу таїни світобудови ...:

- завжди несе і спричинює *струмінь спілкування*;
- завжди втілює потребу *певної дистанції*;
- завжди є *комунікативним і по формі і за змістом*;
- завжди є *вартісно насиченим*;
- завжди є *культурно детермінованим*;
- завжди є *полівекторною проекцією втілення феномену освіти*;
- завжди втілює той чи інший чинник зламу.

Життя - це постійне спілкування (з своїм „я“, з оточуючим „ми“, з книгами, з пращурами, з небом....). Мисленнєвий процес, як і зміст будь-яких контактів і будь-якої форми комунікації завжди є просвітницьким, завжди є освітньо-сфокусованим, завжди є життєво-значущим. Думка, думання, оцінка, судження...- це той постійний дієвий процес в якому існує людське „я“. Мисленнєвий процес, апріорно, є найпершим визначальним чинником функціонування комунікативного простору. Думка породжує слова - слова породжують твердження - останні детермінують процес спілкування.

Тим не менш і *думка*, і *слова*, і *твердження*, і, наостанок -сам *феномен спілкування*, так чи інакше, є втіленням *стилю мислення* в його унікальних, оригінальних і неповторних формах вияву і репрезентації. Стиль мислення завжди є оригінальною версією віддзеркалення особистісних буттєвих обставин, характеру історичної епохи, специфіки духу й ментальності, генези культури, моралі та етики того чи іншого періоду, тієї чи іншої доби, того чи іншого суспільного утворення [1]. Спілкування завжди втілює культуру і психологічний стан людини, яка виступає в ролі вчителя.

Освіта є віссю життя (в суб'єктивному аспекті осмислення даного феномену) і віссю буття (в об'єктивному зрізі рефлексії та обґрунтування). Адже саме освіта є проекцією погляду в світовий простір, вектором його розуміння, трактування, відчуття і бачення.

Освіта є неповторним варіантом самоосвіти, з одного боку, і оригінальною версією втілення надбань людського простору буття з іншого аспекту розуміння її феномену і таїни [1. С.6].

Люди з простору освіти завжди втілюють той чи інший вияв комунікативної культури. Адже без спілкуванні освітній процес не є можливим. Життєстверджуюче наповнення змісту освітнього процесу, відповідна до проблематики грамотна комунікативна складова, фахівець і високоморальна людина в якості освітянина - це втілення дієвого інструменту подолання

будь-якого стресу, кризи, переломного періоду, і, навіть, такого гострого стану як посттравматичний стрес, викликаний особливостями буття в умовах війни.

Мета роботи. Генеральною метою роботи є прагнення синтезувати значимість освітнього і комунікативного феноменів як інструментальної детермінанти подолання стресового стану, викликаного тими чи іншими зламовими чинниками. Проблемною метою даної роботи є комплексне дослідження ціннісних акцентів комунікативної складової феномену освіти як основи побудови сучасних комунікативних технологій та виявлення визначальних факторів інтенсифікації процесу комунікації задля мінімізації та реального подолання посттравматичного стресу, викликаного умовами війни. Ціннісною метою є прагнення об'єднати лобпемно-фаховий (академічний) і приватний (авторський) досвід виходу з посттравматичного стресу задля дієвості пропонованих прикладів і пропозицій. Загальною метою даної роботи є прагнення репрезентації ціннісного зрізу освітньо-філософської рефлексії в контексті осмислення явища посттравматичного стресу задля реальної актуалізації проблеми вдосконалення плекання, оновлення і шанування вартостей як загальнолюдських, так і, власне, українських. Провідною метою є репрезентація значимості феномену цінного як універсального інструменту подолання ПТС.

Основний виклад матеріалу. - Посттравматичний стрес як вимір життя і ахме-час долі. *"Життя складається з надзвичайних миттєвостей і всього іншого"* - цей вислів не є аксіомою, але й не позбавлений частки істини та сенсу. Адже на рівні власного «я» ці «миттєвості» - те, що є дійсно важливим. Саме вони пишуться в пам'яті, саме вони є тим стрижнем, що не дозволяє впасти, зламатись., саме вони і є життя. Найяскравіші миті життя, найяскравіші люди в долі з'являються, як правило, не під час життєвого штилю. Час потрясінь, час зламу, кризи, перелому - це час коли життя ділиться на «до» і «після». Це час, коли викарбовується характер. Це час, коли людина бачить своє справжнє «я». Певним чином можна припустити (або й стверджувати) - це час, коли людина здатна досягти свого стану акме (грец. акцп, - вершина, максима, пік, вищий градус чогось), отже вищого, найяскравішого ступеню в своєму розвитку і репрезентації свого потенціалу.

«Будь-який стрес - це шлях до вас нового» - зазначають психологи [6]. Так в проблемно-орієнтованих міркуваннях як вижити в умовах війни і стресу можна помітити і наступні твердження; - «...Стрес, загалом, доволі цікава штука - з одного боку, доволі шкідлива, з іншого - досить помічна, якщо знати, як нею користуватися. ... Хронічні стресові та після-стресові розлади ... - дуже і дуже поширене явище. Як то кажуть, здорових нема, є тільки необстежені»:[6]. Певний, скажімо так, технічний цинізм вищенаведених

висловів для когось може бути більш прийнятним, ніж теплі лагідні слова заспокоєння і підтримки. .

Феномен стресу, як акцентують фахівці-психологи, має декілька стадій.

1. *Тривога.* Спалах емоцій, страх, жах, злість. Мобілізація організму для того, щоб втікати або битися. Адреналін і тому подібне. Ця універсальна для будь-якої раптової зміни фаза, загалом, триває недовго.

2. *Опір.* Організм виходить на оптимальний форсований режим, мізки розбираються в ситуації, починається ефективна діяльність. Ця фаза триває до того часу, поки лихо не закінчиться, або поки у людини не закінчаться сили. У когось це дні, у когось тижні або навіть місяці.

3. *Виснаження (дистрес).* Сили закінчуються, людина втомлюється, починає гальмувати і помилятися. Різко падає імунітет, починаються (або загострюються) хвороби. Порушуються сон і апетит. Приходять депресивні реакції, втрата мотивації, апатія. Якщо немає можливості швидко покинути стресові умови і почати відновлюватися, настає смерть [6].

Звісно, ази порятунку - вони є класичні і всім відомі. Це здоровий спосіб життя, чим менше новин, на зміст яких людина за великим рахунком не впливає, спілкування з позитивними людьми, гімнастика, психотерапія, фітотерапія тощо..

Але кожна людина по-своєму унікальна і тому вищенаведені загальновідомі «ази», можливо, підходять далеко не всім. Фраза «я себз знаю» - не безспідставна. Комуś вкрай необхідне саме спілкування, а комуś самотність і спокій. Хтось потребує лікаря-фахівця, а інший - доньку, сина, когось із рідних і близьких. Комуś треба виговоритись, а комуś - сховатись від усіх з книжкою. Одним треба все забути, щоб жити далі, а іншим, навпаки - пам'ятати.

Контекст війни, як причина і зміст травми і посттравматичного стресу для одних абсолютно вихолощуючий чинник і детермінанта цілковитої самотності, а для інших - втілення явища «ми і війна». «Ми» - це спільні проблеми, більш менш однакові умови, з півслова зрозумілі складнощі тощо.

Жертва насилля, чудом жива жертва замовного вбивства, свідок пожежі власної оселі, свідок жакливого вбивства матері і т.п. - все-таки більш самотні, ніж група біженців з окупованої території. На відміну від війни, ці приклади піару не підпадають.

«Мати, яка втратила на війні енна, ніколи не заговорить мовою переможця» - ці слова Романа Ролана напрочуд влучно підкреслюють стрижневу, на нашу думку, тезу: - війна в контексті світогляду можновладців і війна для людей - це почасти кардинально різні речі.

Акцентуючи український вимір осмислення контексту війни, як джерела стресу вважаємо за доречне репрезентувати цю проблематику словами коор-

динатора кризової психологічної служби (м. Львів) Оксани Наконечної, яка наголошувала, «... , що насправді паніка та депресивні настрої серед населення виникли не лише через нестабільну економічну ситуацію чи військові дії на Донбасі, а радше через інформаційну війну, яку проти українців веде Росія. І, щоб не ставати жертвами цієї війни, потрібно просто вимкнути телевізор і менше читати новин» [7]. Абсолютно зрозумілим є прагнення бути в курсі новин, але на думку психолога «... для цього достатньо просто переглянути стрічку новин улюбленого, а головне - перевіреного видання, і бути в курсі подій. ... Також варто уважно обирати тих, із ким ви обговорюєте події, що відбуваються навколо вас. Говорити про це потрібно з тими, хто спокійно ставиться до негараздів у жилі, а не любить нагнітати паніку. Якщо у вашому оточенні є «істерички», намагайтесь уникати розмов із ними. Так само варто робити і з панікерами в соціальних мережах...» [7]. Цілком слушною видається і наступна констатація даного координатора: - «... Ви ж ніколи не обіймали посаду президента чи міністра, тому не можете точно сказати, якими мають бути дії тих, хто нині керує державою... війна - це не комп'ютерна гра, де ти можеш натиснути кнопку і виправити ситуацію, а реальна проблема, в якій кожен мусить думати наперед» [7],

Апріорі, якщо у є проблема, треба думати, як її вирішити, а не кричати. Одним із найефективніших методів виходу зі стресової ситуації є фізичне навантаження. Якщо довкола усе погано є сенс зробити щось, щоб світ довкола став кращим: прибрати територію біля спільного будинку, відвідати друга, якого давно не бачили, тощо. Кожен має розуміти межі своєї компетенції і в цих рамках робити те, що принесе користь.

Акцентуючи дитиноцентричний вимір проблеми, О.Наконечна, між іншим, наголошує: - «... тим, у кого є діти, потрібно подумати про своїх малюків. На щастя, дівчата не дуже сильно реагують на те, що відбувається довкола неї. Однак, якщо батьки постійно будуть панікувати та істерити, дитина це, звичайно, відчує. Дітям потрібно пояснювати, що відбувається в державі. Але, у якій формі це зробити, мають вирішувати родичі: це може бути казка, історія, метафора. Не можна показувати малечі страшних картинок із війни, лякати її, варто лише розповісти, чому виникла війна, від кого захищаються українці і що нас чекає згодом». На думку психолога неправильним є прагнення абсолютно замішувати події - «діти теж повинні знати, що в державі війна і проблеми. Можливо, вони цього не розуміють, але бачать, відчувають. А, якщо довкола дітей щось відбувається, але немає інформації, в них може початися паніка» [7].

Назагал, як констатують психологи, ознаки посттравматичного стресу включають:

- постійно повторювані яскраві і виразні спогади про нещасний випадок;

- намагання уникати місць і схожих ситуацій, за яких стався нещасний випадок;
- нездатність згадувати або обговорювати деталі події;
- відчуження, емоційне заціпеніння, бажання усамітнитися;
- нестабільне психічне стан, відчуття закладі;
- наявність проблем зі сном і концентрування уваги.

Іноді у людей, які отримують ПТС, розвиваються додаткові або інші симптоми. Ці симптоми можуть бути досить серйозними, вони також іноді руйнують здоров'я і нервову систему [2].

Фокусуючи увагу на комунікативній складовій в просторі інструментарію виходу з посттравматичного стресу зарубіжні психологи акцентують наступні чинники:

- «Навчіться сісти спокійно та прислухатися до себе. Вміння слухати себе допомагає краще розуміти свої потреби. Розуміти себе - це перший крок до керування собою і, відповідно, своїм стресом», - радить Lynne Soraya.
- «Ви не можете змінити стресову ситуацію, але можете змінити свою реакцію на неї. Мати кращі сподівання, зберігати почуття гумору у скрутному становищі або розглядати ситуацію як випробування вашої віри - все це способи керування своїми емоціями і подолання найбільш стресових ситуацій», - радить Susan Krauss Whitbourne.
- «Існує тільки теперішній момент. Якщо ви наповните своє горнятко жалістю за минулим і тривогою про майбутнє, то не залишиться місця ні на що інше. В результаті ви просто позбавите себе насолоди, яка є в кожному подиху, дарованому вам. Спорожніть своє горнятко: якщо почуваетесь безпечно в теперішньому часі, то ніщо не зможе вам зашкодити, поки ви цього не дозволите», - переконаний Michael J. Formica [7].

Отже, підсумовуючи вищенаведені рекомендації можна констатувати, що, за великим рахунком, не треба вдаватися до надто складних маніпуляцій, щоб **вийти** зі стресу. Потрібно просто більше думати про наслідки своїх дій і намагатися мислити позитивно. Адже на критиці істина не стверджується. Істина не може бути прийнята, якщо вона не позитивна.

Кризовий менталітет (як вияв ПТС) і проблема екології українського етносу. На загал відомо, що проблема суспільної кризи, зламу, стресу для українства не є новою. Ще живі покоління яких торкнувся крах радянської системи. Ці люди і складають сучасний український соціум. Ці люди і будують нову Україну. Осмислюючи проблему кризової ментальності, чеський дослідник Томаш Халик акцентує питання «чинника самознищення». Так, на думку вченого, в українському посткомуністичному суспільстві (і не тільки) *криза*

радянського менталітету (як оригінального способу мислення, розумонастроїв, психологічного оснащення) співпала власне з явищем «самонезнання». Це дозволило дослідникам актуалізувати проблему «особливого кризового менталітету», що «веде до розпаду стійких в минулому соціально-політичних утворень, які й визначають поведінку людей»[3]. Головними його особливостями є: мозаїчність, несистематизованість, відсутність цілісності та стійкості, ситуативність та постійна змінність. Кризовий менталітет носить плинний, нестійкий (лабільний) характер. Менталітет подібного типу з'являється в ситуаціях різкого переходу від одних умов життя до інших. Констатуємо чинники? в яких вбачається «головна небезпека для внутрішнього миру та стабільності кризових суспільств» Томаш Халик, між іншим, акцентує наступні риси:

- етнічні конфлікти, ріст націоналізму, расизму і ксенофобії;
- різка соціально-економічна диференціація різних груп населення, недостатня солідарність, недооцінка соціальної політики й незначна роль профспілок;
- не досить послідовне «зведення рахунків» з минулим, з особами, які безпосередньо винні у злочинах тих чи інших політичних режимів та з колабораціоністами;
- ріст злочинності, особливо актів насильства й господарських злочинів;
- ріст сектантського фундаменталізму та екстремістських рухів.

Якщо спробувати виокремити класичні універсальності архетипів кризових культур, то варто акцентувати наступне:

- недовіра до інших людей (помітний розподіл - «свої» і «не свої»);
- небажання і невміння втриматись від насолод;
- незадовільне знання реалій свого світу;
- ультра-амбівалентне ставлення до «влади взагалі»;
- віра в обмеженість благ;
- довіри і прив'язаність перед усе до кровноспоріднених зв'язків - так званий «фамілізм»;
- крайній фаталізм;
- неспроможність елементарного уявлення щодо перспектив розвитку;
- пригльмування чуття емпатії (неспроможність і невміння навіть уявити себе в іншій нетрадиційній ролі).

Екстраполюючи вищенаведені судження на умови сьогоденної України та не применшуючи правомірності вищенаведених висновків вважаємо, що не варто на кожне суспільство накладати так званий «кризово ментальний стандарт», адже, першофеноменом є саме етноментальність, носієм котрої є кожна **ЛЮДИНА** (від селянина до політичного діяча). Саме феномен національної ментальності, преломлюючись крізь конкретні історичні обставини, в

комплексі виявів і тенденцій засвідчує своє доленосне значення, зумовлюючи грані «безодні» чи «височини» як у долі нації, так і кожного її представника безпосередньо. Так, складність пострадянських реалій максимально мінімізували такі ментальні настанови українців як *схильність до компромісу, терплячість, толерантність* тощо.

Підсумовуючи вищезазначене можна констатувати - переважно з радянської минувшини беруть початок найактуальніші для Українського сьогодення «гостра криза національної духовності» загалом та «проблема національних ідентичностей» зокрема» [3]. Всі ці ознаки духовного буття пострадянського українства в контексті кризи традиційної релігійності та умов життя, викликаних військовими подіями на сході України доводять актуальність проблеми екології духовної культури українського етносу, за вирішенням якої майбутнє нації.

Останнє є праксеологічно і футурологічно можливим за умов звертання до істинних вартостей національного і особистого життя, до вічних цінностей, на яких споконвіків будувалась духовна культура подства.

Роль і значення цінностей в „граничних ситуаціях” людського буття. Життя - це дивна суміш надзвичайних миттєвостей, неочікуваних ударів, жорстокої нудьги та суму. Кожен етап життєвої дороги (маленький чи довготривалий) характеризується, з огляду на обставини цього періоду, знаковими саме для нього цінностями та вартісними акцентами долі. Вони можуть бути різними, навіть альтернативними за змістом і протилежними по суті; вічними і тимчасовими; справжніми і надуманими, реальними й ілюзорними, зрозумілими й підсвідомо-невисловленими, раціонально окресленими й інтуїтивно-ледь-відчутними тощо. Вони - різні. Вони - унікальні. І вони - цінності. Який би фокус спрямованості у них не був і який би зміст не вкладався у їх звучання. Те, чим переймається людина в конкретний період життя, те, навколо чого сконцентровані всі її думки, емоції, поіоритети, прагнення, почуття і є фактичним і безсумнівним втіленням феномену цінного[4].

У життя кожного рано чи пізно приходиться хвилина, коли особливої юстроти, особливого резонансу набуває тема цінностей, проблема їх ствердження або нівелювання, фактичності й міфічності, поверховості й глибинності, обсягу „мішури” і справжності їх змісту. І ці питання (пошуки відповідей на них) охоплюють усю мисленнєву сутність людини, заповнюють все її єство.

Цінність - це те, що стає єдино-важливим у граничних ситуаціях буття.

Втіленням „єдино-важливого” може бути конкретна людина, відчуття, певне прагнення, бажання, вольове рішення, стан, життєва позиція тощо. Це те, що в даний момент асоціюється з істиною, з бажанням пізнати стину. Це

ті ситуації життя і той стан життєвідчуття, коли поняття правди, справедливості, честі, гідності набувають пріоритетного звучання, а пізнавальні здатності наближаються до таємниці мудрості. А мудрість - як констатував Йоганн Вольфганг Гете - криється лише в істині.

Різні за змістом і результатом ситуації актуалізують і виносять на поверхню буття адекватні саме їм (ситуаціям) цінності. Останні на певний час стають первинними, центричними, передуючими щодо „усього іншого“, стають життєвим домінантом, доленосним акцентом, вісью буття. Раціональне й ірраціональне переплітається і точково акцентує і фокусує увагу на тому, що беззастережно стає стрижневою цінністю даного відрізка життя.

Є „проблемні“ ситуації, де достатньо знайти точку дотику, озвучити причину непорозуміння і вирішити проблему, якої може й „немає як такої“, а є, так звані, „граничні ситуації“ (за К. Ясперсом), де те, що відбувається, набуває ознак „зламу“ і діється на грані „можна“ і „не можна“, на грані терпіння, мовчання, моралі і, навіть, - існування. І доки за цю грань ще не заштовхнули, треба встигнути (саме „встигнути“) зробити єдино вірний крок. Головне - не помилитись в бік чого робиться цей „крок“.

Отже, цінності - це втілення якісно-апріорного вибору за обставин зміст і умов яких коливаються між крайнощами і „дном“.

Цінності - це завжди проблема вибору. Особистісні (суб'єктивні) цінності, як правило, ґрунтуються на вірі (далеко не завжди релігійній) і впевненості. Це віра у велич та істинність даної цінності і впевненість в її дієвості й результативності утвердження.

"Цінне - це те, що не дає „зламатися“ і втримує людину в житті, коли її існування виходить на рівень „граничного буття“ за умов, які І. Франко окреслив як „поза межами можливого“.

І в цьому - ЗНАКОВІСТЬ і ЗНАЧУЩІСТЬ цінностей, змісті роль яких вирізняє останні від цілей, пріоритетів тощо. Знаковість полягає в наступному-те, що набуває статусу „цінності“, сприймається як знак долі, як застереження від крайнощів, як дороговказ, як стимул до життя.

Набуваючи ірраціональних і навіть містичних характеристик, те, що стало цінністю сприймається як життєстверджуюче начало нового витку власної долі, як джерело поривань і прагнень, як фундаментальна основа спокійного погляду в таємницю „прийдешнього завтра“.

* Цінне - це те, що стає світлом в кінці тунелю;

"Цінне - це те, що дає надію на велич і торжество правди (якщо вірити в непереможність останньої і якщо в моральній свідомості „правда“ отожднюється з вищою цінністю);

* Цінне - це те, що „запалює сонце в людині“ (головне, щоб це „сонце“ остаточно не згасло);

* Цінне - це те, що не дає „зламатись“ в „межових“, „граничних“ ситуаціях буття;

"Цінне-цете, що мінімізує саморуйнацію, самознищення, втрату особистісного „я“;

"Цінне - це те, що окреслює життя і визначає долю (на певний відрізок часу);

"Цінне - це те, що наповнює „мікросвіт“ конкретної людини коли „макросвіт“ тимчасово втратив свою значущість;

"Цінне - це те, що зумовлює знакову дуалістичну природу освіти і життя (освіта стає способом, інструментом пізнання життя; життя, в свою чергу, підкидає ситуації, варіанти їх вирішення, ту чи іншу інформацію; життя стає вчителем, освітянином; освіта стає способом „почути“ вчителя-життя, способом зрозуміти, запам'ятати те, про що „говорить“ життя; освіта стає втіленням „уроків життя“, життя стає „суворим вчителем“, а усвідомлена цінність - результатом і оцінкою цього „уроку“);

"Цінне - це те, що уособлює здатність протистояти обставинам, зміст яких граничить між „так“ і „ні“; суть яких поділяє життя на „до“ і „після“; „граничність“ і „гострота“ яких „від і до“ наповнюють болем усе життєвідчуття певної особистості;

"Цінне - це те, що в граничних ситуаціях буття оточує людину невловимим, непомітним для сторонніх очей мереживом захисту, яке дає відчуття власної гідності, якщо воно є вродженим, і так злилось з людською сутністю, що й сама людина не помічає її, подібно подиху [4.С.8-10].

Цінності - це зміст того Слова, з якого починається життя, коли воно починається з „чистого аркуша“!

Підсумовуючи вищесказане, констатуємо наступне. Кожне прийдешнє століття є втіленням і уособленням століття вже минулого: його цінностей і псевдоцінностей; його злетів і падінь; його розуміння світу і спроб втрутитись в таїну передвічного; його духовної височини і ерзац-культів; його епохальних особистостей і знеособленого натовпу; його „людей з великої літери“ і їх антиподів... Все це закарбовується в історичній пам'яті, входить в ментальний досвід, художню літературу й наукову літературу; окреслює зрізи реформованого і сталість традиційного; все це проходить крізь сюжетні лінії долі всіх і кожного. Адже кожна без винятку людина є представником певного етносу, нації, спільноти - отже реальним втіленням освітніх цінностей, що продукуються етнопедогогікою, національними системами виховання, просвітницькими акцентами певної епохи.

І ці „акценти“, як правило, завжди по-своєму цікаві, неординарні, оригінальні і, безсумнівно, актуальні для даного відрізка історичного часу.

Свобода ціннісного вибору завжди за людиною, а не за суспільством. Людина цінується за тими цілями, які вона перед собою ставить.

«**С темні часи видно світлих людей**» - говорить народна мудрість. Можливо саме для цього і потрібно в своєму житті пройти крізь стресову ситуацію і вихопити те, заради чого варто було жити і вижити, і побачити і запам'ятати тих... хто були поряд. *Криза-життя як вчитель-цінності* - ця триєдність в тій чи іншій мірі пронизує долю всіх і кожного. І є глибинний сенс в словах наступного діалогу:

- Коли ти опиняєшся на краю прірви..., в тебе є лише два шляхи: або зірватись вниз, або злетіти в небо..
- Але ж люди не літають - це класика..
- А ти спробуй., ти хоч-би спробуй... і побачиш світло!

Список використаних джерел:

1. Аксиологія освіти в сфері комунікативної культури: ціннісні акценти; комунікативні тенденції; дистанційний формат: /Укладач Хрипко С. А., Яценко Г. Ю./ за загальною редакцією Хрипко С. А./ - К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. -402 с.
2. Посттравматичний стрес - Інтернет ресурс - <http://megasite.in.ua/61691-posti:ravma.tichnijj-stres.html>
3. Феномен «кризової ментальності» в духовному просторі України - Інтернет-ресурс - Релігія в Україні - <http://www.religion.in.ua/main/12192-fenomen-krizovoyi-mentalnosti-v-duhovnomu-prostori-ukrayini.html>
4. Хрипко С. А. Аксиологія освіти в сфері міжпредметного дискурсу: цінне, ментальне, наукове / С. А. Хрипко. - К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. -402 с.
5. Цінності¹ і константи української сакральної традиції - Інтернет ресурс - Релігія в Україні - <https://www.religion.in.ua/main/analitica/6382-cinnosti-i-konstanfi-ukrayinskoyi-sakralnoyi-tradiciji.html>
6. Школа виживання в умовах війни, частина третя. Стадії стресу - Інтернет ресурс - Молодіжне перехрестя - <http://www.chasipodii.net/mp/article/2905/>
7. Як не піддатися паніці та стресу: поради психолога -Інтернет ресурс - Вголос - http://vgolos.com.ua/articles/yak_ne_piddatysya_panitsi_ta_stresu_porady_psyhologa_173719.html

Transliteration of References:

1. Aksiolohiya osvity v sferi komunikatyvnoyi kul'tury: tsinnisni aktsenty; komunikatyvni tendentsiyi; dystantsiynyy format: /Ukladach Khrypko S. A.,

- Yatsenko H. YU./ za zahal'noyu redaktsiyeyu Khrypko S. A./ - K.: NPU im. M. P. Drahomanova, 2009. -402 s.
- Posttravmatychnyy stres - Internet resurs - <http://megasite.in.ua/61691-posttravmatichnijj-stres.html>
3. Fenomen «kryzovoyi mental'nosti» v dukhovnomu prostori Ukrayiny - Intemet-resurs - Relihiya v Ukrayini - <http://www.religion.in.ua/main/12192-fenomen-krizovoyi-mentalnosti-v-duxovnomu-prostori-ukrayini.html>
4. Khrypko S. A. Aksiolohiya osvity v sferi mizhpredmetnoho diskursu: tsinne, mental'ne, naukove / S. A. Khrypko. - K.: NPU im. M. P. Drahomanova, 2009 - 402 s.
5. Tsinnosti i konstanty ukrayins'koyi sakral'noyi tradytsiyi - Internet resurs - Relihiya v Ukrayini - <https://www.religion.in.ua/main/analitica/6382-cinnosti-i-konstanti-ukrayinskoyi-sakralnoyi-tradiciji.html>
6. Shkola vyzhyvannya v umovakh viyny, chastyna tretya. Stadiyi stresu - Internet resurs - Molodizhne perekhrestya - <http://www.chasipodii.net/mp/article/2905/>
7. Yak ne piddatysya panitsi ta stresu: porady psykhologa -Internet resurs - Vholos-http://vgolos.com.ua/articles/yak_ne_piddatysya_panitsija_stresu_porady_psyhologa_173719.html

KHRYPKO SA,

Candidate of Philosophy, Associate Professor, Department of Philosophy, Kyiv University by Boris Grinchenko, Kyiv, Ukraine

YATSENKO G.Yu.,

Candidate of Philosophy, Associate Professor, Department of Philosophy and Cultural Studies, National University of Shipbuilding by adm. Makarov, Mykolaiv, Ukraine

COMMUNICATION COMPOSITION OF AXIOLOGY OF EDUCATION AS A LIFE PHENOMENON AND A PRACTICAL INSTRUMENT OF POSTTROMATIC STRESS IN THE CONDITIONS OF THE WAR